
УДК 049.32 + 81 1.161.2:81'373.46

КОМПЛЕКСНИЙ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАЗВ БОГОСЛУЖІНЬ, ОБРЯДІВ І СВЯЩЕННОДІЙ

Ю.В. Осінчук. „Історія української богослужбово-обрядової лексики“ – К., 2009. – 176 с.

Зрушення, що останніми десятиліттями відбулися в суспільно-політичному житті України, а саме: відродження духовності української нації, відновлення церковно-релігійних традицій, — спричинили активізацію досліджень релігійної та церковної-обрядової лексики, яка із ідеологічних міркувань перебувала поза полем зору учених радянського часу, її студіювали лише лінгвісти діаспори (О. Горбач, Є. Грицак, І. Огієнко, П. Ковалів та ін.). Саме тому, без сумніву, актуальними є нечисленні праці з окресленої проблеми, серед яких і рецензована монографія — ґрунтовне й різнобічне дослідження однієї із тематичних груп церковно-обрядової лексики.

Ю. Осінчук ставить мету — здійснити комплексний історико-лінгвістичний аналіз назв богослужінь, обрядів і священнодій як частини словникового складу української мови, історії їхнього формування на різних етапах розвитку української мови (у період з XI до поч. XXI ст.) — і успішно досягає її.

Кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу історії української мови Інституту української мови Національної академії наук України, син священника, автор фахово й упевнено оперує цікавим та новим для нашої науки матеріалом, яким є близько 5 тисяч лексем візантійського обряду православної Церкви (єдиної до кінця XVI ст.), Української Греко-Католицької Церкви (після Берестейської унії 1596 р. та Ужгородської унії 1649 р.) та сучасних православних Церков, що виникли в XX ст. (Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Православна Церква Київського Патріархату).

© М.В. СКАБ, М.С. СКАБ, 2010

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2010, № 1

143

Основні джерела студій Ю.Осінчука — церковно-богослужбові книги й літургична література від XI до поч. XXI ст., лексикографічні праці, релігійна й релігієзнавча періодика. Намагаючись витримати пропорційність обсягу матеріалу впродовж усього досліджуваного періоду, автор через відносно невелику кількість українських богослужбових пам'яток раннього періоду (Служебники, Требники), використав також тексти, у яких опосередковано зафіксовано церковні терміни: перекладні й оригінальні пам'ятки (зокрема й тексти світського змісту), що містять описи церковної практики й чернечого побуту; повчання; священно-богослужбові книги, передусім Місяцеслови в Євангеліях, життя, патерики, сказання, кормчі, інші церковно-богослужбові книги, Устави тощо (с. 6). Саме така широка джерельна база (160 позицій) дала змогу авторові дуже детально, скрупульозно дослідити історію назв богослужінь, найменувань церковних обрядів та священнодій, що існували упродовж усього писемного періоду (з XI по XXI ст.).

Заслугує на особливу увагу перший розділ монографії „Проблема вивчення конфесійної лексики”, у якому дуже послідовно, глибоко й системно на широкому славістичному тлі проаналізовано історію наукових досліджень української релігійної лексики, що дає змогу авторові уточнити мовне посередництво лексичних запозичень в українській богослужбовій слововжиток, з'ясувати проблеми міжмовних контактів у сфері етнорелігійної комунікації. Природно, що при такому обширі аналізованої наукової продукції окремі праці дещо випали з поля зору автора (скажімо, при огляді літератури в цьому розділі чомусь зовсім не прокоментовано кандидатську дисертацію І. Бочарової, хоча на с. 5 „Вступу” її згадано; не варто оминати увагою й того, що в підручнику „Українське термінознавство” львівських авторів Т. Панько, І. Кочан та Г. Мацюк, який побачив світ 1994 року, уперше в українському термінознавстві, хоч і дуже стисло та поверхово, описано сакральну термінологію як складник термінологічної системи сучасної української мови), однак здійснений Ю. Осінчуком огляд літератури є, на нашу думку, найповнішим на сьогодні викладом історії цього дуже важливого питання.

У наступних розділах („Історія назв богослужінь” та „Формування найменувань церковних обрядів і священнодій”) Ю. Осінчук охарактеризував стан вивчення церковно-обрядової лексики та місце в ній обраної тематичної групи, а також структуру останньої (лексико-тематичні мікрогрупи, системні відношення всередині них), з'ясував специфіку лексичних і семантичних процесів, що супроводжували формування аналізованих назв; описав джерела, шляхи формування й поповнення богослужбово-обрядової лексики; з'ясував вплив екстралінгвальних факторів на появу окремих запозичень. Автор монографії аналізує терміни різних частин мови — іменники, дієслова, а також термінологічні словосполучення, дуже тонко помічаючи не лише різницю в їхній семантичній структурі, але і в стилістичному навантаженні та сферах використання (наприклад,

яким формам надає перевагу та чи та конфесія, які сьогодні існують в Україні), а також виокремлює індивідуально-образні висловлення.

Коментарі Ю. Осінчука викликають не лише власне людський інтерес, але й спонукають до роздумів. Так, скажімо, на с. 85 читаємо пояснення вислову *Літургію вірних*: „Назву *Літургія вірних* пояснюють тим, що в давнину на цій частині Служби Божої могли бути присутні лише вірні. [...] У старослов'янській мові лексема *вѣрнь* (гр. *πίστος* ‘вірний; надійний; віруючий’ [...]) функціонувала із семантикою ‘правильний; віруючий; правдивий’ [...]. Цю лексему запозичено в українську мову”. Мимоволі виникає питання: А чи не тому так нав'язували в радянський час розрізняти значення слів *вірний* та *правильний*, щоб ще більше розірвати зв'язок між цими поняттями у свідомості українців?

Позитивним є те, що особливу увагу автора привертають гіперо-гіпонімічні та синонімічні явища різного типу (стилістична, дублетна, чи абсолютна, словотвірна-морфологічна та фонетико-правописна синонімія) на позначення одного і того ж чи суміжного поняття; при цьому дослідник намагається вирішити дискусійні питання їх етимологізації та орфографічного унормування. На с. 33 автор зазначає, що написання богослужбово-обрядових назв узгоджено зі „Словником церковно-обрядової лексики” Н. Пуряєвої. Думаємо, що це дуже добре з погляду правописного унормування аналізованої лексики, надзвичайно важливо в сучасних умовах існування української мови та Української держави.

Виклад другого та третього розділів оформлено у вигляді історико-лексикологічних етюдів, присвячених окремим термінам чи термінологічним мікрополям, заснованим на спільності лексичного значення (так звані гомосемні термінополя: синонімічні, дублетні, гіперо-гіпонімічні ряди). Важливою частиною цих етюдів є етимологічний аналіз богослужбово-обрядових лексем, який полягає насамперед у з'ясуванні їхніх семантичних етимонів, доповнений детальним і послідовним історико-лексикографічним викладом. Як слушно зауважує сам автор, „етюди, попри всю конкретику, мають ширше значення: вони важливі для розуміння процесів становлення норм конфесійного стилю загалом, а ще більше — для здійснення кодифікації як нагальної потреби часу, оскільки створюють для лінгвістів сприятливі умови для вибору найперспективніших варіантів” (с. 6–7). Ю. Осінчук дотримується по-справжньому наукового підходу: він не оцінює, а лише констатує і пояснює, де можливо, причини появи тих чи тих форм.

Думаємо, що обраний етюдний спосіб подачі матеріалу дещо відсунув на задній план узагальнювальні спостереження щодо шляхів запозичення лексем аналізованої групи в українську мову, зокрема, цікавим та злободенним було б з'ясування причин латинських та польських запозичень, природи відмінностей у використанні аналізованої лексики православними та греко-католиками, однак, маємо в

Бога надію, ці та багато інших питань стануть предметом подальших студій молодого, але перспективного автора, а надійними підвалинами таких досліджень, про що свідчать великий список опрацьованої літератури та укладений словопоказчик, буде нагромаджений теоретичний та фактичний матеріал.

Не можемо беззаперечно прийняти деякі твердження автора. Так, на с. 134 читаємо: „Початок формування назв, пов'язаних із церковними богослужіннями, обрядами і священнодіями, можна датувати кінцем X – поч. XI ст. – періодом прийняття християнства на Русі. Їх переважно перенесено на український мовний ґрунт із грецької мови через перекладені старослов'янською мовою церковно-богослужбові книги”. Але можна припускати й раніше проникнення окремих слів цієї групи лексики, звичайно, лише в усній формі, з огляду на те, що окремі християнські громади існували на теренах України до вказаного часу.

Ми не дуже прихильно ставимося до терміна *конфесійний стиль*, яким послуговується автор, уважаючи його дещо суперечливим з огляду на зміни в семантиці слова *конфесія* останніми десятиліттями. Та й сам автор, використавши у заголовку першого розділу термін *конфесійна лексика*, у першому ж рядку тексту використовує вже інший, на нашу думку, вдаліший, – *релігійна лексика*. Незважаючи на те, що терміном *конфесійний стиль* послуговуються дуже поважані нами дослідники (В. Німчук, Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Пуряєва та ін.), з огляду на негативну конотацію, якої набуло слово *конфесія* у зв'язку з роздробленістю Української Православної Церкви, думаємо, що нейтральнішим у цих обставинах є означення *релігійний*.

Тонкі спостереження над функціонуванням аналізованої групи лексики матимуть, на нашу думку, як теоретичне, так і практичне значення для вивчення історії унормування української літературної мови та лексикографічного опису аналізованої групи лексики. Ми абсолютно погоджуємося з автором, що „дібраний та описаний у монографії матеріал доповнить відомості про історію становлення й розвиток української церковної лексики”, що „узагальнення та висновки будуть корисними для дослідження термінологій різних галузей, суміжних із богослужбово-обрядовою: богословської, церковно-юридичної тощо”, та що „фактичний матеріал може бути використаний для укладання різних типів словників, зокрема термінологічного, церковно-релігійного, історичного словника української мови” (с. 7). Отже, монографія прислужиться лінгвістам – історикам мови, стилістам, лексикологам та лексикографам.

Робота буде корисна й теологам, священникам, адже, окрім надзвичайно цікавих конкретних лінгвістичних міркувань, вона містить і дуже важливі зауваження теологічного спрямування, наприклад, які обряди до Таїнства Шлюбу додав чи які обряди освячення увів Петро Могила (с. 99, 101) тощо, матиме й вагоме суспільне значення, зокрема послужить справі об'єднання Української Православної та створення єдиної помісної Української Церкви.

Комплексний історико-лінгвістичний аналіз назв богослужінь...(рецензія)

Автор сам так окреслив перспективи дослідження: „Видається правомірною подальша робота з вивчення прагматичних і функціональних особливостей, лексичного значення складових української богослужбово-обрядової лексики, а також установлення обсягу, етимології інших тематичних мікрогруп української церковно-обрядової термінології” (с. 136). Думаємо, добре було б видати монографії про формування й інших груп релігійної та церковної лексики (окрім рецензованої роботи, це: назви церковних чинів і посад — С. Бібла, назви релігійних свят — І. Бочарова, назви культових споруд — Н. Піддубна, назви богослужбових предметів — Н. Пуряєва), оскільки автореферати та окремі статті не дають повної картини цієї тематичної групи лексики. Настав час для узагальнювальних робіт про історію формування релігійної та церковної лексики, її місця у словниковому складі української мови. І це, думаємо, є важливою перспективою для роботи не лише Ю.Осінчука, а й усього відділу історії української мови Інституту української мови Національної академії наук України.

Марія Скаб, Мар'ян Скаб (м. Чернівці)

Marija Skab, Mar'jan Skab (Chernivtsi)

COMPLEX HISTORY AND LINGUISTIC ANALYSIS OF LITURGY, CHURCH CEREMONY AND RELIGIOUS RITES NAMES

(Book review on: Ju. V. Osinchuk. Istorija ukrajins'koyi bogosluzhbovo-obrjadovoyi lek-syky. — Kyiv, 2009. — 176 s.)

Мовна мозаїка

ПОЧНЕМО ВИКОНУВАТИ З ДВІ ТИСЯЧІ ДЕСЯТОГО РОКУ

Почався дві тисячі десятий рік. Звичайно, він кладе початок багато чому. Проте в означенні початку мовці помиляються, уживаючи в родовому відмінку: **З двох тисяч десятого року... Від двох тисяч десятого року...** Помилуються тому, що відмінюють усі слова складеного порядкового числівника, нехтуючи правило, за яким потрібно відмінювати лише останнє слово такого числівника, тобто **десятий**, та означуваний ним іменник **рік**.

Отже, українською мовою правильно вживати: **З (від) дві тисячі десятого року завод працює за повним робочим тижнем; Дві тисячі дев'ятий рік передав проблеми дві тисячі десятому рокові; З дві тисячі десятим роком українці пов'язують великі сподівання; У дві тисячі десятому році відбудеться науковий форум.**

Катерина Городенська